

IVAN DOROVSKÝ

MAKEDONSKÁ LIDOVÁ SLOVESNOST JAKO ZDROJ VĚDECKÉ A UMĚLECKÉ INSPIRACE

Zájem o dějiny, lidovou slovesnost i politický osud balkánských slovanských národů v českých zemích byl vyjadřován od poloviny 50. let 19. století mj. hlubokými sympatiemi českých lidových vrstev k jižním Slovanům a k jejich emancipačnímu zápasu. Uvedené sympatie pak často přerůstaly, zejména od 60. let, v důležité projevy solidarity. Za druhé hrála důležitou úlohu stále živá myšlenka slovanské vzájemnosti a sounáležitosti, která u nás i v Rusku zdůrazňovala zvláště podporu národně osvobozeneckých snah porobených Slovanů na Balkáně. Třetím faktorem, který je přímo i nepřímo spjat s recepcí jihoslovanské lidové slovesné tvorby v Čechách (i na Slovensku), byli jihoslovanští studenti, kteří tehdy studovali na českých středních a vysokých školách a z nichž většina byla pokrokově a revolučně orientována. Za čtvrté to byla činnost česko-bulharského spolku Pobratim v 60. letech a později pražského česko-bulharského spolku Bulharská sedjanka. Za páté měl pozitivní význam pro poznání jihoslovanské lidové slovesnosti rozvoj českého vědeckého a popularizačního zájmu o slovanskou etnografii a folkloristiku, vyvolaný především dílem P. J. Šafaříka, F. L. Čelakovského, B. Němcové aj. Za šesté založení a činnost akademického spolku Slavia, v němž působili studenti pražské univerzity, nadšení propagátoři slovanské vzájemnosti, později významní vědci, překladatelé a literární tvůrci, jakými byli např. Konstantin Jireček, Josef Holeček, Servác Heller, Hanuš Jelínek aj. Plodem slovanský orientované činnosti spolku Slavia byl mj. sborník slovanských písní. Za sedmé založení a mnohostranná, výrazně slovansky orientovaná činnost Umělecké besedy, na jejíž půdě zazněly také četné překlady bulharských, srbských a makedonských lidových písní a byly prosloveny mnohé přednášky o literatuře jižních Slovanů. Za osmé: v 60.—80. letech minulého století vyvrcholila pozornost české pokrokově, demokraticky a slovansky orientované společnosti k balkánským Slovanům, jejichž národně osvobozenecký zápas se dostával do rozhodující fáze. V této době se zvýšil počet osobních kontaktů českých příslušníků s jižními Slovaný a zájem o všechno, co bylo spjato s balkánskými Slovaný, dostávalo nejednou v kulturním i politickém životě prioritu.¹ To je stručná charakteristika nejdůležitějších

¹ Viz mj. sb. *Češi a Jihoslované v minulosti*. Praha 1975.

faktorů, které ovlivňovaly neustále sílicí zájem české společnosti o jižní Slovany. Uvedené faktory přispěly k pronikání jihoslovanské lidové slovesné tvorby do Čech.

Již před více než deseti lety jsem podrobně rozebral² recepci makedonské lidové slovesné tvorby v Čechách v devatenáctém a na počátku našeho století. Ukázal jsem, že zájem o jihoslovanské lidové písně byl v uvedeném období i později vyvolán zejména vydáním rozsáhlého díla makedonských obrozenských představitelů Dimitra a Konstantina Miladinovových. V tomto příspěvku si proto povšimneme, jak lidové písně ze sborníku bratří Miladinovových podnítily tehdejší české slavisty a folkloristy ke srovnávacím studiím a jak životní osudy obou bratří a jejich dílo inspirovaly slovesné tvůrce k uměleckým výtvorům.

Poznamenejme, že první hodnověrné informace o jazyce, písemnictví i dějinách jižních Slovanů přinesly především práce P. J. Šafaříka. Zdroje informací o slovanských národnostech Balkánu a jejich písemnictví v českých zemích v uvedeném období nebyly nijak početné. Situace se zlepšila teprve po pádu Bachova absolutismu a po vzniku svobodného českého tisku (1860), zvláště pak po příchodu Bulhara Vasila Dimitrova Stojanov (1839 až 1910) ze Žeravny do Prahy. Stojanov žil v Praze celých deset let (1858 až 1868). V Praze vyvíjel mnohostrannou propagátorskou, popularizátorskou i překladatelskou činnost. Největší hodnotu mají však jeho literární, historické a politické přehledy, které uveřejnil od roku 1864 do roku 1868. V nich sice propagoval především bulharský národ (přitom Makedonii chápal jako součást Bulharska), hajduky i revolucionáře G. S. Rakovského; psal však také o makedonských lidových písních i o literárněhistorických otázkách. Na základě sborníku bratří Miladinovových charakterizoval makedonskou lidovou píseň, zdůraznil její význam a připojil jako ukázkou píseň Marie a Ralin, chrabrý junák (Miladinovovi, č. 141).³ Podruhé se Stojanovovi stala makedonská lidová píseň podkladem, když psal svou rozsáhlejší národopisnou studii. V jedné z jejích čtyř částí pojednal také o bulharské i makedonské lidové písni.⁴

Vasil D. Stojanov je také autorem několika statí o bulharské literatuře, v nichž pojednal rovněž o D. a K. Miladinovových. Správně v nich viděl „nadšené nositele slovanského vědomí v Makedonii“. Ve svém přehledu Slovo I. o literárních pracích oněch spisovatelů bulharských zvláště, kteří přispěli a přispívají k zvelebení a ušlechtnění naší národní řeči bulharské⁵ Stojanov seznámil čtenáře s literární činností P. R. Slavejkova, D. Cankova, L. Karavelova, V. Čolakova aj., mezi nimi také s dílem Rajka Žinzifova a bratří Miladinovových. Miladinovovy řadí Stojanov k předním skutečným duchovním tvůrcům, „kteří se zasloužili o vzkříšení národnosti v Makedonii“, třebaže Makedonii chápe ještě v šafaříkovském duchu jako součást Bulharska. O sborníku Bългарски народни песни mj. napsal: „Tyto vzácné plody

² I. Dorovský, *Makedonská lidová slovesnost v Čechách*. SPFFBU 1971, D 17/18, 93—118; též, *České země a Balkán. Kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*. Brno 1973, 73—102.

³ Sb. *Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí*. Praha 1963, 80.

⁴ Tamtéž, 80.

⁵ *Časopis Muzea Království českého 1866*, 272—284.

národního ducha sebrány jsou téměř všechny na jihozápadní půdě bulharské, tj. v Makedonii, a čerpány z přebohatého zdroje tamějšího lidu, odkud také sv. Kyril a Metoděj, apoštolové naši, pocházejí...⁶ V. D. Stojanov ve svém přehledu pojednal o literárním i překladatelském díle Miladinových i o důvodech jejich zatčení a umučení v Cařihradě. Představil je českému čtenáři jako buřiče, kteří svými písněmi poukázali na hlavní nepřátele — na Osmany a řecké fanarioty. To bylo významné konstatování a důstojné uvedení Miladinových do českého kulturně politického prostředí poloviny šedesátých let 19. století.

V. D. Stojanov byl jedním z mála vzdělaných Bulharů té doby, odchovanců české slavistické vědy. Už v 60. letech dovedl odlišit východní nářečí od západních, z nichž se později vytvořily dva spisovné jazyky — bulharština a makedonština. Jeho názory na vytvoření jednotného jazyka by si zasloužily samostatného výkladu.

Sborník bratří Miladinových přitahoval v Čechách i na Slovensku stále více odborníků. Počátkem 70. let podal slovanský folklorista Jan Dunovský (1849—1925) základní charakteristiku makedonské lidové písně (na základě materiálů ze sborníku Miladinových) a uvedl četné ukázky.⁷ Dunovský pojal své pojednání komparatisticky. Poukázal jednak na shody a rozdíly mezi srbskými bohatýrskými zpěvy, které byly v Čechách přece jen známější, a mezi podobnými písněmi makedonskými a bulharskými. Povšiml si zejména rozdílu mezi srbským a makedonským cyklem o králevici Markovi.

Jan Dunovský v podstatě přijal obsahové rozdělení písní, jaké je ve sborníku Miladinových, pouze některé písně „žalovné“ a žertovné zařadil k písním milostným. Jako zastánce Rakovského teorie o indickém původu Slovanů hledal zvláště v náboženských písních kořeny slovanské mytologie.⁸ Ve svém výkladu věnoval Dunovský mnoho místa makedonským junáckým a hajduckým lidovým písním. Hajduky charakterizoval jako muže, „jímž svoboda je nade vše. Nemohouce cestou obyčejnou dodělati se práva, ozbrojí se a Balkán učiní svým domovem. Činí výpady na Turky, osnují malá povstání — a starají se o živobytí. Jenom člověk poměrů neznalý mohl by je nazvati loupežníky“.⁹

Nápadná je v pojednání J. Dunovského charakteristika makedonské ženy, jak je podána v lidových písních. Její povaha je do nejmenších podrobností vymodelována kolektivním umem lidu. „Ať jest matkou, ženou, snachou, sestrou nebo milenkou“, píše Dunovský, „hoří touhou po svobodě, miluje muže, jemuž v očích oheň a v rukou síla; je-li matkou, jest synovi rádkyní, je-li sestrou, jest bratru podporou, je-li ženou, jest strážným andělem domu [. . .] Bojovný duch ani v ní se nezapře“.

Uvedené vlastnosti jihoslovanské ženy byly Dunovskému zřejmě podnětem k tomu, aby o ženě v slovanské lidové písní pojednal v Umělecké be-

⁶ Tamtéž, 275.

⁷ Jan Dunovský, *O národní písní Bulharův*. Květy 7, 1872, 99—102, 107—110, 115—118 a 123—126.

⁸ Zdeněk Urban, *Národopisné „navedení“ (Pokazalec, 1859) revolucionáře G. S. Rakovského a jeho ohlas u nás*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3, Studia ethnographica, V, 1980, 53—70.

⁹ Jan Dunovský, cit. dílo, 110. Viz též I. Dorovský, *Makedonská lidová slovesnost v Čechách*, 97.

sedě, pak v samostatné stati a později doplněné o příklady z lidové poezie všech slovanských národů také v samostatné publikaci.¹⁰

Dunovského charakteristika makedonských lidových písní, hlavně církevních, junáckých, hajduckých, ovčáckých, žalostných, veselých a svatebních (lazarským a žneckým nevěnoval pozornost), byla dalším významným krokem a podnětem k hlubšímu poznání makedonské lidové slovesnosti a k jejímu pronikání do českého kulturního prostředí.

Uveďme ještě jeden doklad zájmu českých kulturních pracovníků o D. a K. Miladinovových, třebaže nejde o zájem ryze vědecký, nýbrž popularizační. Autor několika prací mj. o Albánii, Makedonii a Bulharsku J. J. Toužimský (1848—1903) podal v druhé polovině 80. let do té doby nejobsáhlejší výklad o životě, činnosti a mučednické smrti obou bratří ze Strugy v českém tisku. Pro svůj popularizační článek Toužimský s největší pravděpodobností čerpal údaje z „Materiálů“ K. Šapkareva, které vyšly o tři roky dříve než stať Toužimského. „Miladinovi zahynuli,“ psal Toužimský v článku Dimitrij a Konstantin Miladinovi, „ale myšlenka jejich žije a vítězí. Zvítězila již na obou stranách Balkánu, a zvítězí bohda i v Makedonii. Byli mučedníci, avšak ne marně!“¹¹

Bohatá činnost a tragická smrt Dimitra a Konstantina Miladinovových se stala rovněž zdrojem básnické inspirace. Dosud je v odborné literatuře velmi málo známo, že o jedenáct let dříve, než vyšla Toužimského stať o Miladinovových, vydal dnes již téměř zapomenutý básník, slovanofil a slovakofil Rudolf Pokorný (1853—1887), první českou oslavnou báseň na bratry Miladinovy. O životě a tvorbě R. Pokorného pojednám samostatně na jiném místě. Zde pouze uvedu, že Pokorný od mládí miloval slovanskou literaturu, zejména slovanskou lidovou slovesnost, kterou překládal.

Rudolf Pokorný je autorem 10 sbírek milostné, elegické, reflexivní a vlastenecké lyriky. Psal též ve formě bohatýrských zpěvů a rovněž zábavné a poučné prózy, překládal z polštiny Bohdana Zaleského, z ruštiny např. Puškina, Chomjakova aj. Pokorného sbírka nazvaná prostě *Básně* (1877) se skládá ze čtyř částí. Její třetí část nese název *Na půdě slovanské* a obsahuje dvanáct básní, např. *Černohorec*, *Guslár*, *Raja*, *Hajduk Láza* aj. V úvodní básni této části sbírky *Písním slovanským* autor mj. obdivuje „něhu“ těchto „prostých holubiček“ i to, že s nimi „na rtu v krvi junák tone“, v básni *Guslár* oslavil pěvce, který rozdává smutné melodie po trnitých cestách života. Na všechny útrapy však guslar zapomíná, neboť „ještě má své písně“.¹²

V básni *Tersana*, skládající se příznačně z 61 veršů, Pokorný opěvoval smrt bratří ze Strugy, kteří podle autora (ovšem mylně) byli usmrceni v cařihradském žaláři zvaném *Tersana* právě v roce 1861. Básník podává obraz Dimitra Miladinova, který je vězněn, protože jej zradili ochridští Řekové. V duchu lidové slovesnosti se Dimitr obrací k Měsíci, aby neodcházel, a věří, že snad jítro bude šťastné. Pak se obrací ke svému bratru Konstantinovi a říká:

¹⁰ J. Dunovský, *Žena v písní lidu slovanského*. Praha 1883.

¹¹ Josef Jakub Toužimský, *Dimitrij a Konstantin Miladinovi*. Zlatá Praha 6, čís. 35 ze dne 22. července 1887, 555; podobizna Konstantina Miladinova na s. 549.

¹² Rudolf Pokorný, *Básně*. Praha 1877, 60.

„Jednou cestou šli jsme života,
paprsky nám byla posypána,
na konci však stála Golgota —
zříš tu ženu? Že jí srdce puká?
Domovino, tvé to líce jest!
Tisicerá snášet budeš muka,
než své palmy uzříš ratolest! —
Konstantine...¹³

Pokorný nejčernějšími barvami líčí vězení, v němž bratři umírajíce se táží, kdy se jejich chudá vlast postaví proti Cařihradu a kdy budou svobodni jejich soukmenovci. Pointa básně — oba bratři umírají v objetí.

Báseň Tersana, stejně jako četné další básně s tematikou jihoslovanskou, vznikla v době závěrečné fáze národně osvobozenického boje balkánských Slovanů a podporovala vlastenecké a slovanské nálady české společnosti.

V roce 1882 vyšlo nové rozšířené vydání Pokorného básnické sbírky *Vlasti a svobodě*,¹⁴ v níž jsou zejména vlastenecké básně z let 1869—1882. Hájí v nich český jazyk, volá svůj lid, aby se probudil, zpívá o svobodě, kterou zná „z pláčů chudiny, / z národů bědných nářeků“, burcuje národ, aby vytrval v boji za svobodu. V básni *Poslední naše slovo* např. říká, že „čím menší národ, tím buď větším činyl“ Nabádá učit děti historii a probouzet v nich „staré tábory“. A v duchu lidové slovesné tradice píše:

„Ještě jsme Slované a Slávy svojí dbáme.
Ta stará rez na poutech i ta pouta zláme —
hoj, myslíš, že se Marka Kraloviče nedočkáme?“¹⁵

Oslavná báseň R. Pokorného není v české básnické produkci minulého století osamocena. O celé desetiletí později oslavil bratry Miladinovovy jiný český básník — Svatopluk Čech (1846—1908), který si ve své tvorbě mj. kladl za cíl přispívat k upevnění národního sebevědomí. Byl to básník politický, který vyjadřoval nejpokrokovější program mladočeské inteligence a na něj inspirativně zapůsobila např. Pařížská komuna. Značná část jeho díla je ideovým dovršením slovanského a národního programu české obrozenecké literatury. Zároveň je Sv. Čech jedním z předních představitelů české sociální poezie na přelomu dvou století.

V době, kdy vrcholila jeho básnická tvorba sbírkami politické lyriky, vyjádřil Sv. Čech v básnické skladbě Bratřím Miladinovovým svůj vztah k bratrům ze Strugy. V básni dal výraz svému „mocnému vědomí slovanské vzájemnosti“ a oslavil „boj všech Slovanů za volnost, založenou na vědomí práva a mravnosti“. Český básník zobrazil bratry Miladinovovy jako sběratele lidové slovesných výtvorů, jako staré slavné buditele „národního hnutí v Makedonii“ a jako oběti turecké zvěle.¹⁶

Významný český literární historik a kritik Arne Novák např. o Čechově básni Bratřím Miladinovým napsal: „Právě k českému srdci mluví hlasem domáckým buditelské dílo — tragický osud Dimitra a Konstantína Miladinovů, kteří r. 1862 byli otráveni v tureckém žaláři, vždyť, hledající v písňové tradici svého lidu prostředek národního obrození, postupovali cestou,

¹³ Tamtéž, 65—67.

¹⁴ Rudolf Pokorný, *Vlasti a svobodě*. Nové, rozmnožené vydání, Praha 1883.

¹⁵ Tamtéž, 56—57.

¹⁶ Ivan Dorovský, *České země a Balkán*, 93.

po níž se již čtvrt století před nimi ubírali vlastenečtí romantikové češti...¹⁷ A. Novák správně ukázal zejména na politický charakter činnosti Miladinovových.

Tradice jihoslovenské lidové slovesné tvorby v Čechách, spjatá mj. také a především se jmény Dimitra a Konstantina Miladinovových a s jejich sborníkem makedonských (i bulharských) lidových písní a jiných lidově slovesných výtvorů, pokračovala dál a žije i v našem století.

МАКЕДОНСКАЯ НАРОДНАЯ СЛОВЕСНОСТЬ — ИСТОЧНИК ИНСПИРАЦИИ НАУКИ И ИСКУССТВА

Автор статьи уже раньше писал о проникновении и восприятии южнославянского народно-поэтического творчества в Чехии. Он показал, что с времен Шафарика, Челаковского, Эрбена и др., интерес к южнославянскому народно-поэтическому творчеству постоянно рос.

Македонские народные песни из сборника „Български народни песни“ братьев Д. и К. Миладиновых начали переводиться на чешский язык сразу же после издания сборника в 1861 году. Они сосредоточили внимание ряда переводчиков фольклористов, лингвистов, историков литературы и поэтов. Автор статьи анализирует произведения, возникшие в Чехии под влиянием сборника братьев Миладиновых и их трагической смерти.

¹⁷ Arne Novák, *Svatopluk Čech* II. Praha 1923, 109—110.